

Türkiye - Fransa İlişkilerinde Karikatür Krizi - Zana Çitak

16 Ekim’de Paris’e 30 km uzaklıktaki Conflans-Saint-Honorine’deki bir ortaokulda tarih öğretmeni olan Samuel Paty’nin 18 yaşındaki Çeçen bir mülteci tarafından katledilmesini takiben iki ülke üst düzey yöneticilerinden gelen karşılıklı açıklama ve suçlamalarla Türkiye-Fransa ilişkileri yeniden gerildi.

Samuel Paty’nin Ekim ayı başında dersinde ifade özgürlüğü konusu kapsamında *Charlie Hebdo* dergisinde 2015 yılında yayımlanan karikatürleri göstermesinden rahatsız olan bazı veliler ile öğrencilerin de dahil olduğu bir protesto süreci sonrasında yaşanan bu cinayetin ardından Toulouse ve Montpellier’de belediye binalarına söz konusu karikatürler yansıtıldı. Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron’a göre Fransa ifade özgürlüğüne sahip çıkacak ve radikal İslam’a teslim [olmayacaktı](#). Buna karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan, Macron’un “mental tedavi”ye ihtiyacı olduğunu söyleyerek, Türk halkını ve Müslüman ülkeleri Fransız mallarını boykota davet [etti](#). Karşılıklı suçlamalar *Charlie Hebdo* dergisinde, derginin sivri tarzına uygun bir Erdoğan

karikatürünün 27 Ekim’de yayınlanmasıyla iyice alevlendi.

Samuel Paty’nin öldürülmesini kınamayan ve Macron’a başsağlığı dilemeyip, Macron’u ve Fransız halkını İslamofobi ile suçlayan Erdoğan’ın, 29 Ekim’de bu sefer IŞİD mensubu bir teröristin Nice’te bir kilisede üç kişiyi öldürmesinden sonra Fransa halkı ile dayanışma içinde olduğunu açıklaması, ardından da 30 Ekim’de İzmir’de yaşanan deprem sonrasında Fransa’nın her türlü yardıma hazır olduğunu ilemesiyle iki ülke ilişkileri belli oranda yumuşadı. Fakat yine de daha geniş bir çerçevede Fransa-Türkiye gerginliğinin devam etmekte olduğu söylenebilir.

Türkiye’nin Rusya’dan S-400’lerin satın alınması, Suriye, Libya, Doğu Akdeniz ve en son Ermenistan-Azerbaycan çatışması vesilesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerde uzun süredir devam eden gerilimi takip edenler için bu son gelişmeler sürpriz olmadı. Türkiye tarafında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın özellikle Gezi olaylarından sonra sıklıkla gündeme getirdiği ve artık neredeyse kanıksanan Batı karşıtı söylemi ve Müslüman dünyanın sözcüsü olma iddiası, dış politika yansımalarıyla birlikte bu gerilimde rol oynuyor. Fransa tarafında ise Cumhurbaşkanı Macron’un gerilimi canlı tutmak, hatta tırmandırmak istediği, yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aşırı sağdaki rakiplerine karşı bu gerilimden istifade etmeye çalıştığı apaçık ortada. Fransa’dan gelen, Türkiye ile Gümrük Birliği anlaşmasının sonlandırılması çağrısı, Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında Türkiye’ye karşı yaptırım tehdidi, bu gerginliği devam ettirme arzusunun en son örnekleri.

Öte yandan, Fransa’nın bu tür provokatif ve Türkiye karşıtı tavırları olmasaydı dahi Erdoğan’ın eleştiri oklarına hedef olacağı ileri sürülebilir. Zira, her ne kadar Fransa ile yaşanan gerilimi Türkiye’nin dış politika söylemlerinin bir uzantısı olarak görmek mümkünse de, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bu son olaydaki tavrı yeni değildir; hatta son on yıla özgü de değildir. Benzer şekilde birçok gözlemcinin iddiasının tersine Türk ekonomisinde gittikçe derinleşen krizi kapatmak için de değildir. Erdoğan’ın Fransa ile laiklik ve İslam’ın görünürlüğü konusunda yaşadığı sorunların AKP iktidarının ilk yıllarına, yani Türkiye içinde ve dışında pek çok kişinin Erdoğan’ı demokratik bulduğu yıllara gittiğini not etmenin önemli olduğunu düşünüyorum. Bundan 15 yıl önce, 2005’in Ekim ve Kasım

aylarında Fransa'da Paris ve başka kentlerin banliyöleri, büyük ölçüde göçmen kökenli gençlerin isyanı ile sarsılmıştı. Banliyölerde altyapısı kötü olan mahallelerde yaşayan ve sıklıkla polis saldırganlığı ve tacizinin hedefi olan gençlerin tepkisini o günlerde değerlendiren Erdoğan, Fransa'nın Müslüman topluma yönelik tutumunu baskıcı bulduğunu söylemiş, gençlerin tepkisinin de doğal ve meşru olduğunu ilan etmişti.

Erdoğan bu tespitleri yaparken Fransa'nın o dönemki devlet başkanı Jacques Chirac'ın kurduğu Stasi Komisyonu'nun Aralık 2004'te kamuoyuyla paylaştığı nihai sonuç [raporuna](#) atıfta bulunuyor ve raporda yer alan önerilerden, büyük hac ve kipa gibi diğer görünür dinî sembollerin yanı sıra, devlet okullarında başörtüsünün yasaklanması önerisini ve bu önerinin 2005'te yasalaşmasını eleştiriyordu. İsyanlı gençlerin başörtüsü meselesini gündeme getirmemiş olmalarını gözardı eden Erdoğan, özünde sosyo-ekonomik sebeplere bağlanabilecek isyanları Avrupa'daki İslam karşıtlığı ile alakalı olarak sunmuştu.

Fransa, Avrupa'nın sadece en büyük Müslüman nüfusuna sahip ülkesi değil, aynı zamanda en laik ve ulusal kimliğini dini kimliklerinin üstünde tutanların sayısının diğer Avrupa ülkelerine kıyasla en yüksek olduğu ülkedir.

Öte yandan, başörtüsü yasağı Fransa'da da Müslüman toplumun bir kesimi tarafından barışçıl şekilde protesto edilmiş ve kurdukları pek çok dernek ile Fransız İslam Dini Konseyi (*Conseil Français du Culte Musulman- CFCM*) tarafından sert şekilde eleştirilmişti. Fakat, Türkiye'den bakınca çok önemli bir ayrıntıyı genellikle fark etmiyoruz: Irak'ta El-Kaide'nin kaçırdığı Fransız gazetecilerin serbest bırakılmasını müzakere etmek ve kolaylaştırıcılık rolü oynamak için Irak'a giden CFCM yetkilileri, rehinelere özgürlüğünü Fransa'nın başörtüsü yasağını kaldırması şartına bağlayan radikal İslamcılara bu konunun Fransa'nın iç meselesi olduğunu ve dışardan kimsenin karışamayacağını söylemişlerdi. Fransa, Avrupa'nın sadece en büyük Müslüman nüfusuna sahip ülkesi değil, aynı zamanda en laik ve ulusal kimliğini dini kimliklerinin üstünde tutanların sayısının diğer Avrupa ülkelerine kıyasla en yüksek olduğu ülkedir.

O halde Paty cinayeti ve sonrasında hem Fransa'da hem Türkiye-Fransa ilişkilerinde yaşananları, iki liderin baştan beri birbirlerinden pek hoşlanmamaları, Macron'un 2022'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce İslam'a ve göçmenlere karşı sert bir pozisyon alarak aşırı sağın altından zeminini kaydırmaya çalışması, Erdoğan'ın dikkatleri ekonomik krizden başka bir yere yönlendirme çabası gibi faktörlere bağlamak, bu gerginliklerin son 20 yıldaki arka planını ve ideolojik alt yapısını küçümsemek olur. Bunun yerine iki ülke arasındaki ilişkileri tarihsel bağlamına oturtarak ve iki liderin temsil ettiği zihniyet dünyalarını temel alarak anlamaya çalışmalıyız.

Bu noktada Fransa'nın tavrını anlamak için çoğunlukla gözden kaçırdığımızı düşündüğüm iki noktanın altını çizmemiz gerekir. Bunlardan ilki, AKP sözcüsü Ömer Çelik'in *Charlie Hebdo*'da yayımlanan Erdoğan karikatürünün "fikir özgürlüğü değil, inanç düşmanlığı" olduğuna dair demecinde ifadesini [bulmaktadır](#). 1989'da Salman Rüşdi'nin *Şeytan Ayetleri* kitabına İslam dünyasında verilen tepkiden 2005'te Danimarka'da bir gazete yayınlanan karikatürlerin yarattığı krize ve Ocak 2015'te *Charlie Hebdo* dergisinde yayımlanan karikatürler üzerine 12 çizer/çalışanının radikal İslamcı teröristler tarafından öldürülmesine kadar yaşanan tüm krizlerde hem Türkiye'den hem de genelde İslam dünyasından yükselen tepkilerin temelde Fransa'yı (ve Batı'yı) İslamofobi ile suçladığını görüyoruz. İslamofobi kuşkusuz bugün Batı'da özellikle 11 Eylül sonrasında aşırı-sağın güçlenmesi ile Müslüman toplumun görünürlüğü ve taleplerinin artması sonucu, Müslümanları toptancı biçimde ve önyargılar üzerinden değerlendirmenin ve ayrımcılığın toplumsal karşılık bulmasının ismi oldu. Fakat İslamofobinin başka veçheleri de bulunmaktadır. Özellikle Siyasi İslamcılar bir arada yaşamının şartlarının oluşturulmasını tek taraflı, yani sadece içinde yaşadıkları, çoğunluğu Müslüman olmayan topluma ve kurumlarına ait bir sorumlulukmuş gibi algılıyor ve bu şekilde yansıtıyorlar. Bu süreçte ortaya çıkan her türlü eksiklik ya da zorluk da Siyasi İslamcılar tarafından ayrımcılıkla ilişkilendiriliyor ve kendi sorumluluklarını yerine getirmemenin bahanesi olarak kullanılıyor.

Diğer taraftan *Charlie Hebdo*'nun her türlü dinî dogmayı sorgulayan ve İslam ve Müslümanlardan daha çok ve sıklıkla kiliseyi ve din adamlarını alaya alan bir yayın çizgisine sahip olduğunu biliyoruz. Fransa'da 18. yüzyıldan itibaren laiklik

kavramı Katolik Kilisesi'nin toplumsal ve siyasal hakimiyetine karşı geliştirdi ve şekillendi. Dinsel dogmanın eleştirilmesi ve sorgulanması kuşkusuz en çok Fransız Aydınlanmasının özünü oluşturuyordu. Aydınlanma düşünürlerinin hafızasında 16. yüzyıldaki din savaşları, ardında büyük bir travma bırakan ve onlara göre tüm dinlerin hoşgörüsüz olduğunu kanıtlayan bir süreçti. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ifade özgürlüğüne yer verirken *blasphème*'in, yani dine saygısızlığın suç sayılmamasının da yolunu açmıştı. Ardından Fransa'da *blasphemè* hakkı 1881'de kanunla da garanti altına alındı. Buna göre, Fransız hukuk sisteminde bireylere dinî aidiyet ve kimlikleri sebebiyle hakaret etmek suç sayılırken, genel olarak dinleri ve dinsel dogmaları aşağılamak, dalga geçmek ve hatta saygısızlık ve hakaret etmek suç olarak kabul edilmiyor.

Fransa'da ifade özgürlüğünün ve laikliğin kurucu mekânı ise devlet okullarıdır. 1880'lerden itibaren Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sında okul, aklın, evrenselliğin ve eşit yurttaşlığın beşiği olarak kavramsallaştırılmıştır. 1989'daki başörtüsü krizinin de yine Paris'e yakın bir banliyö okulunda patlak verdiğini hatırlarsak, Samuel Paty'nin dersinde ifade özgürlüğü konusunu öğrencileri ile tartışması sonucunda radikal İslamcı grupların hedefi haline gelmesini bir tesadüf olarak görmememiz gerekir. Nitekim, Paty'nin Sorbonne Üniversitesi'nde yapılan cenaze töreninde, Cumhurbaşkanı Macron'un Paty'yi "Cumhuriyetin yüzü" olarak tanımlaması ve "Cumhuriyetin her gün *sınıflarda* yeniden doğduğunu söylemesi" okulun sembolik öneminin altını çizmektedir.

İkinci olarak, Fransa'nın geleneksel olarak kendisini Avrupa değerleri ve evrensel değerlerin temsilci olarak görmesi ve bundan bağımsız olarak radikal İslamcılarında Fransa'yı bu değerlerin öncüsü olarak görmelerinden de bahsetmeliyiz. Fransız Devrimi'nin değerleri artık evrenseldir, ama Fransızlar ve Fransız devlet yöneticileri hala bu değerleri temsil etme ve yayma misyonunun bunların doğduğu Fransa'ya ait olduğunu düşünmeye devam ederler. 19. yüzyılda Fransız tarihçi Ernest Lavisse, Fransa'nın "insanlık davasını temsil etme sorumluluğunu yüklediğini" söylüyordu (Hazareesingh,2016). Nicolas Sarkozy'nin 21 Eylül 2007'de *New York Times*'a verdiği [röportajı](#) bu benlik algısını yansıtmaması bakımından son derece çarpıcıdır. Sarkozy'e göre, Fransa ile ABD arasındaki rekabet belki de birbirlerine sanıldığından daha çok benzemelerinden kaynaklanmaktadır, zira her iki ülke de fikirlerinin evrensel olduğuna

inanmaktadır; halbuki Almanların, İspanyolların, İtalyanların ya da Çinlilerin böyle bir iddiası yoktur.

Türkiye Cumhuriyeti açısından da böyle bir iddia ya da benlik algısından bahsedemeyiz. Fakat, AKP iktidarının neredeyse başından itibaren, ama özellikle de 2009'dan sonra, ekonomik başarı hikâyesi yavaş yavaş küllenen iktidarın yeni hikâye olarak dış politika alanını ve bu alanda da Orta Doğu'ya şaşalı dönüşü seçtiğini ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir anlamda İslam dünyasının sözcülüğüne soyunduğunu söyleyebiliriz. Medeniyetler İttifakı projesinden Davos'taki "One minute!" çıkışına, Arakan Müslümanlarına yardımdan Rabia işaretine kadar benimsenen pek çok politika bu sözcülük iddiası ile ilişkilendirilebilir. Fakat, her ne kadar Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun, son karikatür krizinde, Erdoğan'ın "küresel vicdanın sesi" olduğunu [açıklamışsa](#) da, bizatihi "İslam dünyasının sözcülüğü" kimliği dahi evrensellik iddiasında değildir. Evrenselcilik perspektifinden Erdoğan'ın tekilci bir duruştur. Nitekim Macron'un Ekim başından bu yana "İslamcı ayrılıkçılık" (*separatism*) olarak adlandırdığı gelişmeleri "Müslümanların bir karşı-toplum kurma çabası" ve Cumhuriyete yönelmiş büyük bir tehdit olarak görmesi de aynı tekilcilik eleştirisine dayanmaktadır. Aydınlanma, aklı ve onun evrenselliğini vurgular; Rousseau *volonté générale*'in her türlü özel ya da bireysel çıkarın üstünde olduğunu söyler ve Fransız Devrimi, *ancien régime*'in tekilciliği yerine eşitlik ve yurttaşlık temelinde evrenselciliği inşa etme idealini getirir. Bu anlamıyla Fransa özel çıkar, grup, cemaat, parti ve dinî aidiyetlere karşı geleneksel olarak büyük bir kuşku besler.

Şüphesiz bu yazı kapsamına sığmayacak başka faktörlerden de bahsetmek mümkün. Fakat, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerde ifade özgürlüğü meselesinin ve Fransa'nın evrenselcilik iddialarının, Erdoğan liderliğindeki Türkiye ile gelecekte de potansiyel çatışma riskleri barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

Sudhir Hazareesingh, *How the French Think: An Affectionate Portrait of an Intellectual People*. Londra: Penguin Books, 2016.

Dr. Zana Çitak, ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Lisans derecesini ODTÜ, Yüksek Lisans derecesini London School of Economics ve doktora derecesini Boston Üniversitesi'nden almıştır. Kroc Institute of International Peace Studies, University of Notre Dame'de misafir araştırmacı olarak bulunmuştur. Milliyetçilik, karşılaştırmalı din-devlet ilişkileri ve Avrupa'da İslam konuları üzerinde çalışmaktadır.

Bu yazıya atıf için: Zana Çitak, "Türkiye-Fransa İlişkilerinde Karikatür Krizi", *Panorama*, Çevrimiçi Yayın, 17 Kasım 2020, <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/11/17/turkiye-fransa-iliskilerinde-karikatur-krizi>

Telif@UIK*Panorama*. Bu yazının tüm çevrimiçi ve basılı telif hakları *Panorama* dergisine aittir. Yazıda yer verilen görüşler yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, *Panorama* Yayın Kurulunu, dergi editörlerini ve diğer yazarları bağlamaz.